

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ КУЛЬТУРИ

УДК 37.036

ДИНЕНКОВА Лідія Олексіївна

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ДУХОВНО - ЕСТЕТИЧНОГО
ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПОЗАШКІЛЬНІЙ
РОБОТІ ЗАСОБАМИ ЛІТЕРАТУРИ

Спеціальність

13.00.05 - соціальна педагогіка

+ 13.00.01

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 1997

00751285 (S)

Дисертація є рукопис

Робота виконана в Київському державному інституті культури,
Міністерство культури і мистецтв України, м.Київ

Науковий керівник - кандидат філологічних наук, професор
ОРШАКА Ілія Михайлівна, Миколаївський філіал Київського
державного інституту культури, м.Миколаїв

Офіційні опоненти:

- доктор педагогічних наук, професор ЗАСЛУЖЕНИК Володимир
Степанович, Національний університет імені Тараса Шевченка,
професор кафедри педагогіки;

- кандидат педагогічних наук, доцент СЛИВІНСЬКА Діана
Олександрівна, завідувач кафедри української мови, професор
Київського державного інституту культури.

Провідна установа - Інститут проблем виховання АПН України,
м.Київ

Захист відбудеться 27 листопада 1997 р. о 14⁰⁰ год. на засі-
данні спеціалізованої вченої ради Д 01.34.02 Київського державно-
го інституту культури, м.Київ, вул.Шорса, 36

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського
державного інституту культури /Київ-133, вул.Шорса, 36/

Автореферат розісланий 14 жовтня 1997 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г.М.ЗАГАДАРЧУК

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. В умовах становлення української державності та відродження культури народ України виключного значення надає формуванню духовності й моральності його молодих громадян. У зв'язку із зміною ідеологічних орієнтирів, девальвацією колишніх цінностей гарантією гуманних людських відносин стає здійснення громадянського становлення молоді, підняття рівня її духовно-естетичної вихованості.

Питання духовно-естетичного виховання старшокласників засобами літератури в умовах соціально-культурної діяльності необхідно розглядати в контексті гуманізації та гуманітаризації сучасної освіти й виховання, що викликають необхідність піднесення національної та громадянської свідомості, духовності, освіченості людини, її загальної культури, ерудиції.

Важливою сферою, невикористаним резервом гуманізації та гуманітаризації освіти та виховання є позашкільна робота, організація духовно-естетичного виховання дітей і молоді в закладах соціально-культурної сфери. Така проблема як самостійна не могла ставитись за умов тотальної ідеології, одноманітності та прагматичної спрямованості освіти, нехтування національною культурою.

У складному процесі культуротворення література як вид мистецтва може зайняти особливе місце, естетично втілюючи світ у художньому слові. Відомо, що предмет літератури надзвичайно широкий, охоплює різні соціальні та природні екологічні проблеми, духовну сферу особистості, її почуття, переживання, прагнення і протиріччя. Незважаючи на об'єктивно обумовлену часом мінливість літератури, існують споконвічні суттєві особливості, притаманні їй природі. Це - відносно усталені ідеали високої літератури,

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

опрямовані на удосконалення суспільства через розвиток індивіда.

Беручи до уваги орієнтації на певні ідеали, можна припустити, що особлива роль у процесі художньо-естетичного виховання належить літературі. І перш за все це стосується питань виховання особистості в найбільш відповідальний період становлення та вибору життєвих позицій, тобто в період юнацького віку - 14-17 років, що співпадає з часом навчання в старших класах загальноосвітньої школи.

Розвиток фантазії, художньо-образного мислення обумовлено характером літературної образності та виразних засобів. Література невіддільно пов'язана з поняттям національного характеру культури, з засвоєнням та передачею наступним поколінням досвіду культурного становлення та розвитку нації. Від народних дум, балад як колективної творчості народу, через літопис та вірші старослов'янської літератури /"Слово о полку Ігореве"/, творчість Феофана Грека, Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, через опанування та осмислення питань літературного українського відродження та сьогодення в творах В. Винниченка, М. Хвильового, О. Вишні, В. Стуса, В. Симоненка, О. Гончара, Д. Костенко та інших письменників - таким шлях становлення національної свідомості української вітчизняної літератури. Опанування цим матеріалом може допомогти у складному процесі становлення активної особистості сьогодення.

Головним матеріалом літературного впливу на учнівську молодь в сучасних умовах може стати українська вітчизняна література ХХ століття в усьому багатстві жанрів, стилів, тенденцій, що підлягає осмисленню в процесі позанавчальної роботи та самоосвіти з урахуванням принципів соціально-генетичного та історико-функціонального підходів.

У своєму дослідженні ми виходимо з того, що змістом літературного виховання старшокласників має бути проникнення в художньо-естетичну сутність літературної образності, пізнання високих духовних основ становлення національної літератури минулого в умовах загального спотворення української культури; усвідомлення розвитку української літератури ХХ століття /революційного романтизму раннього періоду творчості М.Хвильового, В.Блакитного, М.Куліша, Ю.Ліновського, прихильників символізму, футуризму, неокласицизму, пошуків неореалізму та неоромантизму В.Івниченка та ін./.

Ознайомлення з творчістю великого кола "відроджених" поетів та прозаїків сприятиме, на наш погляд, духовно-естетичному вихованню старшокласників, допоможе їм усвідомити, яке значуще місце займає українська література в культурі Європи, всього світу, зрозуміти тенденції її розвитку.

Ступінь наукової розробки проблеми. Проблеми духовно-естетичного виховання дітей і молоді привертають дедалі пильнішу увагу працівників різних галузей науки. Її філософські аспекти розглядаються в наукових працях М.Ф.Анісімова, І.Ф.Гончарова, Ю.Д.Афанасьєва, Ю.Б.Борева, О.І.Фортунарової, В.О.Ядова, Б.О.Кудіна, М.І.Княченко. Психологічні основи духовно-естетичного виховання розкриваються В.В.Давидовим, Б.Т.Ананьєвим, Д.І.Фельдштейном, О.В.Киричуком, А.С.Виготським, Р.І.Грановською, О.І.Заличенко, Л.І.Божович, Б.М.Тепловим, І.С.Коном та іншими.

У ході дослідження ми спиралися на праці А.М.Алексєва, Ю.І.Фохт-Бабушкіна, Б.Т.Дячкова, Т.Н.Мальковської, Л.Г.Коваль, В.І.Чепелєва, Є.І.Чмихало, О.В.Сасихова, Н.М.Тараски, О.Г.Миронюк.

Теорія і практика педагогіки переконливо свідчать про те, що одним з провідних засобів духовно-естетичного виховання є літере-

тура. Автори доходять висновку, що якісні зміни в літературному розвитку особистості сприяють її духовно-естетичному вихованню. /Є.Квятковський, І.А.Раппопорт, І.М.Рада, Н.Г.Ашаренкова, В.С.Бржжовецький, Є.П.Васильєва, Н.І.Волошина, Н.І.Ільїнська/.

Проте спеціальних досліджень, присвячених питанням літературного розвитку старшокласників в умовах соціально-культурної діяльності, майже не проводилось. У цьому аспекті заслуговує на увагу дисертаційна робота О.М.Тавелі, присвячена вихованню обдарованої учнівської молоді у позанавчальний час. Автор виходить з положення про те, що важливим фактором підвищення ефективності художнього виховання /засобами літератури, кіно, театру/ є організація цієї роботи як педагогічної системи, що передбачає взаємодію школи з закладами соціально-культурної сфери і сприяє активній самореалізації молоді людини.

У рамках шкільної педагогіки розкриваються питання формування морально-естетичної культури на уроках літератури в школі в дослідженні Т.М.Ружевич. Дидактичну спрямованість мають і дослідження О.В.Забарного, Т.Ф.Мушинської, Н.І.Ільїнської, М.В.Козачок.

Джерелом даного дослідження також є ряд документів та неопубліковані архівні матеріали, рукописи, листи. В ході дослідження дисертантом виявлені нові документальні матеріали, що зберігаються в Одеському, Миколаївському обласних державних архівах та Центральному державному архіві у м.Києві, відділі рідкісної книги обласної державної бібліотеки ім.О.М.Гмирява м.Миколаєва, відділі рукописів Національної бібліотеки України ім.В.І.Вернадського НАН України.

Об'єктом дослідження є процес духовно-естетичного виховання старшокласників засобами літератури у позакласній роботі.

Предмет дослідження - педагогічні умови духовно-естетичного виховання старшокласників засобами літератури у позанавчальний час.

Мета дослідження - теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка педагогічних умов духовно-естетичного виховання та організаційно-методичної системи літературного розвитку старшокласників засобами літератури у позашкільній роботі.

На основі теоретичного аналізу відповідної літератури з досліджуваної проблеми та всебічного вивчення практики була сформульована **гіпотеза**: ефективність духовно-естетичного виховання старшокласників засобами літератури у позанавчальний час може бути забезпечена при створенні таких педагогічних умов:

- актуалізації інтересу старшокласників до літератури, формування їх літературно-критичної та літературно-творчої активності шляхом використання комплексу масових, групових та індивідуальних форм соціально-культурної діяльності;

- використання розробленої автором організаційно-методичної педагогічної програми впливу позанавчальної роботи, спрямованої на засвоєння старшокласниками духовних та естетичних цінностей української літератури та збагачення їх літературного досвіду.

Відповідно до мети і гіпотези дослідження були поставлені такі **завдання**:

- узагальнити і теоретично усвідомити досвід духовно-естетичного виховання старшокласників засобами літератури у позанавчальній роботі шкіл та установ культури;

- з'ясувати специфічні особливості і невикористані резерви духовно-естетичного виховання старшокласників засобами літератури в процесі соціально-культурної діяльності;

- визначити критерії і виміряти рівні духовно-естетичного розвитку старшокласників засобами літератури;

- обґрунтувати та експериментально перевірити організаційно-методичну педагогічну програму духовно-естетичного виховання старшокласників в позашкільній роботі;

- розробити науково-методичні рекомендації з духовно-естетичного виховання старшокласників засобами літератури для організаторів позашкільної роботи та педагогів соціально-культурної діяльності.

Теоретичну основу дослідження складають наукові праці психолого-педагогічного, культурологічного, літературознавчого напрямку, в яких висвітлено різні аспекти процесу духовно-естетичного виховання старшокласників засобами соціально-культурної діяльності. В дисертації використано зарубіжний досвід організації літературно-дозвілєвої діяльності, вивчено проблеми і перспективи її розвитку в країнах Західної Європи, Росії.

У процесі дослідження застосовувались такі методи: теоретичний аналіз, педагогічний експеримент, узагальнення досвіду, письмові та усні опитування, інтерв'ю, аналіз творчих робіт учнів, бесіди, спостереження тощо.

Опрацювання результатів експерименту здійснювалось за допомогою математичної статистики.

База дослідження. Дослідно-експериментальних робіт охоплено 720 учнів X-XI класів середніх шкіл м.Миколаєва. У дослідженні взяли участь викладачі, організатори позашкільної роботи, культурно-освітні працівники Миколаївської, Одеської та Херсонської областей України.

Дослідження проводилося у 1992-1997 роках у три етапи.

На першому етапі /1992-1993 рр./ вивчалась філософська, психологічна, педагогічна, культурологічна література з проблеми;

виявлявся ступінь її розробленості; здійснювався аналіз духовно-естетичного виховання старшокласників у позашкільній роботі; визначались основні напрямки дослідження; було сформульовано робочу гіпотезу дослідження.

На другому етапі /1994-1995 рр./ проведено констатувачий експеримент, розроблено експериментальний матеріал для проведення формулчного експерименту.

На третьому етапі /1996-1997 рр./ проведено формулчий експеримент, спрямований на розробку і дослідну перевірку організаційно-методичної системи літературного розвитку старшокласників засобами літератури у позашкільній роботі.

Наукова новизна дисертації полягає:

- у теоретичному обґрунтуванні можливостей використання літератури як засобу духовно-естетичного виховання старшокласників у позашкільній роботі;

- у розробці та експериментальній апробації організаційно-методичної програми, яка забезпечує ефективне літературно-художнє виховання учнів;

- у визначенні критеріїв діагностики літературного розвитку дітей та рівнів його сформованості.

Теоретичне значення дослідження складає педагогічна інтерпретація понять "духовно-естетичне виховання", "літературний розвиток", розкриття їх змісту і специфіки використання в умовах позашкільної роботи шкіл і закладів культури.

Практичне значення роботи становить розробка науково-методичних рекомендацій для організаторів позашкільної роботи та педагогів соціально-культурної діяльності по духовно-естетичному вихованню старшокласників засобами літератури.

Результати та висновки дослідження можуть також бути використані в практичній літературно-дозвілльовій роботі з старшокласниками, у розробці лекційних курсів "Методика літературного виховання", "Організація дозвілля старшокласників" училищ та інститутів культури. Теоретичні положення, сформульовані в дисертації, можуть бути застосовані в подальшому розв'язанні проблем духовно-естетичного виховання старшокласників засобами літератури.

Бірогідність результатів дослідження забезпечується теоретичною обґрунтованістю вихідних позицій, адекватних його меті й завданням, кількісним і якісним аналізом емпіричних даних, реальними позитивними зрушеннями в літературному розвитку старшокласників у процесі проведеного автором експерименту.

На захист вносяться такі **п о л о ж е н н я**:

1. Духовно-естетичне виховання старшокласників засобами літератури в позашкільній роботі сприяє самореалізації особистості, залученню її до самодіяльності, самоосвіти, критичному засвоєнню літературних творів.

2. Організаційно-методична система літературного розвитку старшокласників у позашкільній роботі.

3. Критерії та рівні духовно-естетичного розвитку старшокласників засобами літератури, розроблені автором.

А д р о б а ц і я та впровадження в практику результатів дослідження здійснювалось в ході дослідно-експериментальної роботи в позанавчальній роботі загально-освітніх шкіл № 147, 53 м. Миколаєва, соціально-культурній діяльності Миколаївського міського Палацу дитячої та юнацької творчості, ряду клубних установ Миколаївської області. Автором опубліковано ряд матеріалів, які відображають основні теоретичні і практичні положення дисертації.

Про основні результати дослідження зроблено повідомлення на науково-практичних конференціях у містах Києві, Миколаєві, Харкові. на науково-методичних засіданнях вчителів та організаторів позашкільної роботи /1993-1997 рр./.

Визначені в дослідженні мета і завдання зумовили с т р у к т у р у д и с е р т а ц і ї, яка складається із вступу, двох розділів, висновків /загальний обсяг - 151 стор./, списку використаної літератури /137/.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У в с т у п і обгрунтовано актуальність теми дослідження, проаналізовано ступінь наукового осмислення та розробки проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, а також розкрито його наукову новизну, викладено методик дослідження та гіпотезу, апробацій дослідження, практичне та теоретичне значення.

Пер ш и й р о з д і л. "ДУХОВНО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗАСОБАМИ ЛІТЕРАТУРИ У ПОЗАШКІЛЬНІЙ РОБОТІ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА"

У першому параграфі "Теоретичні аспекти духовно-естетичного виховання старшокласників засобами літератури у позашкільній роботі" прослідковуються питання гуманітаризації освіти та виховання, які пов'язані з віднесенням національної та громадської свідомості, духовності, освіченості людини. її загальної культури та ерудиції.

Аналізуючи сучасний стан духовно-естетичного виховання старшокласників, ми дійшли висновку, що така проблема як самостійна не ставилась і не могла старитись за умов тотальної ідеології,

однозначності та прагматичної спрямованості освіти, нахтування національною культурою.

Значну увагу в дослідженні приділено працям вчених, присвяченим питанням естетичного виховання засобами мистецтва, зокрема П.П.Ділецького-Носенка, С.Т.Шацького, В.Я.Стокніна, Ю.Б.Борева, А.І.Фортунарової, які доводять, що естетичне виховання тісно пов'язане з моральною культурою, з духовним розвитком особистості і що визначна роль в естетичному вихованні належить мистецтву, зокрема літературі, яка, виконуючи важливі функції – естетичну, пізнавальну, виховну, евристичну, комунікативну, гедоністичну та інші, сприяє формуванню ціннісних орієнтацій, є засобом пізнання, порадником, як усвідомлювати своє покликання, порівнюючи себе з літературними героями та образами.

Сучасні вчені також не обходять питання естетичного виховання, впливу мистецтва, зокрема літератури, на духовний розвиток молоді. У наш час багато видатних діячів педагогічної науки присвятили свої праці розробці проблем естетичного виховання засобами природи, праці, науки. Такі питання висвітлено в роботах С.А.Анічкіна, М.А.Верба, Л.Г.Коваль, Т.І.Левченко, Б.Т.Дихачова, В.О.Сухомлинського, О.В.Сухомлинської, Г.О.Петрової та інших авторів.

У другому параграфі "Особистісне становлення старшокласників як визначальна умова літературного розвитку" аналізуються вікові, психофізіологічні особливості старшокласників. Розглянуто потенційні можливості позашкільних закладів по духовно-естетичному вихованню молоді.

Досліджуючи проблему духовно-естетичного виховання старшокласників засобами літератури в умовах позашкільної роботи, ми покладаємося на висновки багатьох психологічних досліджень. Ци-

танням загальної характеристики та психологічних особливостей різних вікових груп приділяли увагу багато відомих науковців: Г.С.Костюк, Б.Г.Ананьєв, Д.Б.Ельконін, Т.В.Дрегутінова, Д.І.Тельштейн, Л.В.Занков, Е.Е.Давидов, А.М.Виготський та ін. Питання становлення особистості та соціологічні характеристики юнацького віку розглядаються в роботах С.М.Іконнікової, І.С.Кона та інших.

Урахування вікових особливостей визначає стратегію нашої експериментальної роботи, адже прояв психічних функцій і якостей інтелекту, пам'яті, емоцій, свідомості зазнає суттєвих змін у різні вікові періоди. Автори А.М.Фрідман, А.І.Боксович доводять, що саме у віці ранньої юності формується свідомі моральні уподобання і світогляд.

Головним показником експериментального пошуку став аналіз результатів позитивного емоційного ставлення старшокласників до різних видів і жанрів художньої літератури. Визначено її вплив на становлення особистості, виховну роль художніх творів у формуванні смаків, читачьких інтересів, розвитку творчого потенціалу старшокласників. Висновки багатьох психологічно-педагогічних досліджень свідчать, що творчі досягнення статистично не пов'язані з успішністю старшокласників: шкільна програма досить обмежена, і тільки в позашкільній роботі є можливості для прояву та розвитку творчих здібностей. І здійснити це можна головним чином через літературні гуртки, аматорські об'єднання, взагалі через сферу дозвілля, де можливі вільні форми творчого спілкування.

У третьому параграфі "Стан і рівень духовно-естетичного виховання засобами літератури в позашкільній роботі" йдеться про пошук нових шляхів організації позашкільної роботи старшокласників, які могли б послужувати масові, групові та індивідуальні форми діяльності, враховувати регіональні та етнічні особливості.

сприяти соціалізації особистості, формуванню її громадянських і духовних цінностей та орієнтацій.

Аналіз досвіду роботи ряду позашкільних закладів та установ культури Миколаївської, Одеської, Херсонської областей показав, що вони мають усі можливості для залучення дітей до роботи з розвитку їх естетичної активності. Аналіз свідчить і про те, що кінцевим результатом використання діючих форм культурно-дозвілєвої діяльності є активність об'єкту виховного процесу.

У параграфі розкрито і негативні моменти, які на сучасному етапі перешкоджають більш швидкому впровадженню цього питання в життя, а саме те, що процес залучення старшокласників до позашкільної культурно-дозвілєвої діяльності є досить складним і суперечливим. З одного боку – це достатньо приваблива сфера розширення знань та уявлень, розвитку духовності особистості. З іншого боку, слабка інформованість про культурно-дозвілєву діяльність призводить до того, що старшокласники мають недостатнє уявлення про можливості різноманітних освітньо-виховних форм позашкільних закладів та установ культури. Особливо це стосується літературно-творчої роботи, яка є, як засвідчує аналіз, найменш розвинутою в практиці роботи позашкільних організацій.

В той же час існує об'єктивна можливість використання в цьому напрямку різних засобів, методів та форм роботи – концертів, тематичних свят, фестивалів, конкурсів, вікторин, олімпіад, диспутів, конференцій тощо.

У параграфі подано дані соціологічного опитування, що було проведено серед аматорських художніх колективів Миколаївської області /усього 170 дітей старшого шкільного віку/, які свідчать, що 21,7% опитаних стали займатись у різних гуртках саме після відвідування різних свят, оглядів, конкурсів, диспутів.

З метою вивчення літературних інтересів старшокласників було використано анкетування, яким було охоплено учнів ІО-ІІ-х класів чотирьох середніх шкіл м. Миколаєва /усього 720 старшокласників/. Аналіз даних цього попереднього, пілотажного дослідження свідчить: серед респондентів виявилось 75% українців, 17% росіяни та 8% тих, що не зазначили своєї національності. З відповідей ми дізнались: 60% респондентів читають художню літературу російською мовою, 21% - російською та українською, 19% - українською.

На запитання "Чи читаш ти твори українських авторів?" ми одержали 42% позитивних та 58% негативних відповідей.

Дослідженням встановлено й такий негативний момент у пов'язанні цієї проблеми: старшокласників не задовольняє діяльність видавництва країни, а саме відсутність великого вибору літератури пізнавального, наукового профілю, літератури про мистецтво. Отже, результати попереднього аналізу довели, що спеціально організованого духовно-естетичного виховання засобами літератури в позашкільних закладах не проводиться. Все це стало підґрунтям для висновку про доцільність організації спеціальної роботи з літературного розвитку старшокласників у позанавчальний час.

Було визначено такі основні завдання цієї роботи:

1. Орієнтація на гуманізацію та гуманітаризацію освіти й виховання дітей та молоді.

2. Впровадження нових форм роботи, пов'язаних з організацією літературного спілкування та літературно-художньої творчості.

3. Навчання старшокласників вмінню організації власного вільного часу та культурі читання.

4. Прищеплення навичок критично-теоретичної діяльності.

5. Теоретична та методична підготовленість соціального педагога-організатора позашкільної роботи по літературно-художньому

розвитку старшокласників.

У процесі побудови експерименту ми спиралась на позитивний досвід з літературно-художнього виховання дітей та молоді, який свідчить: побудова літературного виховного процесу є підґрунтям для зміцнення моральних сил молодої людини, стверження в ній високої духовності.

Матеріали нашого дослідження свідчать, що ефективність літературно-художньої роботи залежить від стилю спілкування педагога з вихованцем. Саме проблема вираження стилю спілкування педагога з учнем одержала значний розвиток у працях відомого психотерапевта та психолога А.Б.Добровича. Ми звернули увагу на його позицію про те, що педагог повинен виступати не тільки як фахівець у певній галузі знань, а й як актор та режисер. Цей же принцип роботи ми простежили як у роботі владного болгарського вченого І.Лозанова, так і у школі, заснованій відомим російським вчителем М.О.Ільїніним, який виділяє в діяльності педагога функції сценариста, режисера та вимогливого критика. Теоретичні принципи такої педагогіки розроблено в працях В.О.Сухомлинького, І.А. Зязюна та інших.

У параграфі наведено й позитивні приклади в організації духовно-естетичного виховання старшокласників засобами літератури у позашкільній роботі. Підкреслено, що саме ця проблема хвилює сьогодні не тільки науковців і практичних працівників в Україні - в усьому світі йдуть творчі пошуки в розробці проблеми духовного розвитку майбутніх членів суспільства.

Д р у г и й р о з д і л . "ШЛЯХИ ЗДІСНЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО КЕРІВНИТВА ДУХОВНО-ЕСТЕТИЧНИМ ВИХОВАННЯМ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПОЗАШКІЛЬНІЙ РОБОТІ ЗАСОБАМИ ЛІТЕРАТУРИ"

У першому параграфі "Обрання тактики побудови експериментальної роботи", спиралась на результати констатуючого експерименту, теоретичні узагальнення авторів О.С.Вострикова, М.Фокіча,

А.І.Шукіної, ми визначили основні етапи формуючого експерименту.

Значну частину параграфу присвячено організації літературно-дозвілєвої діяльності старшокласників у межах літературного клубу.

Було визначено критерії ефективності експериментальної програми, якими є:

- динаміка духовно-естетичного потенціалу старшокласника;
- динаміка літературного розвитку старшокласника;
- вивчення показників мотивації звернення старшокласників до літературно-дозвілєвої діяльності.

Духовно-естетичне виховання в дослідженні розглядається в контексті гуманістичного виховання, завдання якого в складних умовах сьогодення посідає провідне місце серед стратегії організації роботи по формуванню людини майбутнього у вільний час.

В основу розробки експериментальної програми покладено теоретичні положення про велику перетворюючу силу літератури.

Розробка методики дослідно-експериментальної роботи проводилась з урахуванням з'ясування ставлення учителів, батьків та самих старшокласників до поставленої проблеми. Анкета для батьків та вчителів являє собою фіксовані відповіді та варіанти для вільних відповідей. Значну частину параграфу присвячено організації духовно-естетичного виховання старшокласників засобами літератури в позашкільній роботі.

У визначенні поняття "духовно-естетичне виховання", "духовно-естетичний потенціал" головним стало розуміння означених категорій у структурі особистості. Виходячи з положення, розробленого О.О.Востриковим, духовність у практично-психологічному розумінні слушно визначати як рівень розвитку особистості, що відтворює ступінь та характер внутрішнього світу.

У ході експериментального дослідження нами доведено, що в сучасних умовах духовно-естетичний потенціал є результатом соціалізації духовних відчуттів: почуття краси, гармонії, потреби в ідеальному, піднесеному, добрі, людяності. Для вивчення духовно-естетичного потенціалу старшокласників – учасників експерименту було використано методичку "ціннісної орієнтації" М.Фокіча, яка передбачає пряме ранжування списку духовно-естетичних цінностей. Весь список цінностей /36/ за методикою М.Фокіча було розподілено на дві великі групи, що відбивали два класи цінностей. Дослідженням було визначено і недоліки такої методики "прямого" визначення ієрархії духовно-естетичних цінностей, що не виключає можливості не зовсім відвертих відповідей.

Нами було визначено критерії прояву духовно-естетичного потенціалу на вищому, середньому та низькому рівнях.

Методологічною основою побудови навчально-виховного процесу в експериментальній програмі організації літературного дозвілля старшокласників стали сучасні педагогічні підходи. Загальна тактика та технологія духовно-естетичного виховання спиралась на розроблену Т.І.Левченко концепцію стимулів та побудовану на її основі гнучку мотиваційну модель.

У підвалинах побудови виховної експериментальної педагогічної системи лежить теорія єдності мотивації чавчання та діяльності, суб"єктивно-діяльнісний підхід теорії активізації, переробки інформації. Ми дійшли висновку, що суб"єктивно-діяльнісний підхід як ключовий елемент педагогічного мислення потребує перегляду, переоцінки всіх компонентів педагогічного процесу. Він радикально змінив саму суть і характер цього процесу, ставлячи у центр його учня, розвиток його пізнавальних сил та творчого потенціалу. Саме такий підхід протистоїть методам і формам механіч-

чої передачі готової інформації, монологічності викладача, пасивності учнів.

У другому параграфі "Стратегія експериментальної роботи з духовно-естетичного виховання старшокласників у літературно-дозвілльовій діяльності" дисертантом розглянуто питання про ефективні методи впливу художньої літератури на духовно-естетичне виховання старшокласників. В експериментальній роботі широко використано вихідні та загальнопедагогічні методи гуманістичного виховання та самовиховання - методи і формування, роз'яснення, педагогічного впливу, колективного аналізу, оприйняття ідеального та прекрасного, метли морально-естетичних контрастів, буттєвого моделювання, методи самовиховання: крахотехніка /швидкого читання/, елепатії, самооцінки, самоаналізу, методи групового впливу.

Експеримент з духовно-естетичного розвитку старшокласників з особами літератури у позашкільній роботі проводився протягом 1994-97 років у літературній студії при міському Будинку творчості молоді м.Миколаєва. Участь брали учні ІО-ІІ-х класів середніх шкіл № 4, № 5, № 58. Нами було визначено контрольну групу старшокласників, що не брали участі в роботі літературної студії.

Процес духовно-естетичного виховання охоплював 4 напрями літературно-дозвілльової діяльності:

- літературно-пізнавальну дозвілльову діяльність;
- літературно-комунікативну дозвілльову діяльність;
- літературно-критичну дозвілльову діяльність;
- літературно-творчу дозвілльову діяльність.

Особливу роль, і не маючи усвідомити учасники експерименту, в такому процесі зіграла українська мова і українська література.

У процесі пізнання читання було включено високохудожні твори. Особливої уваги приділено творчості письменників, що утілюють

і історію збереження й розвитку української культури. А вже виховання духовності та естетичного ставлення до дійсності потребує усвідомлення та засвоєння на чуттєво-емоційному рівні українського менталітету, розуміння того, що духовні й культурні цінності кожної нації визначають її місце і роль в історії людства.

Змістом літературно-критичної діяльності стало створення старшокласниками рецензій, відгуків, доповідей, участь в обговореннях прочитаних творів. Літературно-критичні роботи учнів обговорювались на засіданнях літературних об'єднань, одержували оцінку з боку товаришів та керівників студії. Оцінка передбачала визначення позитивних і негативних рис. Саме в ході обговорення керівник намагався непомітно привернути увагу товариства на відтворення тих чи інших гуманних духовно-естетичних цінностей у відповідних творах літератури.

Літературно-комунікативна розвиваюча діяльність у ході експериментального дослідження передбачала творче спілкування. Відповідно виховній цілі експерименту було організовано проведення літературних диспутів, вікторин, дискусій, "круглих столів", міні-конференцій тощо.

Літературно-творча діяльність являла собою головне зерно нашої експериментальної роботи і органічно поєднувала в собі літературно-пізнавальну, літературно-критичну, літературно-комунікативну і літературно-пошукову роботу. Саме тут використано нами різноманітні форми організації літературно-дозвілєвої діяльності: літературні свята, літературно-музичні вечори, літературно-музичні вікторини, літературний театр, поетичні вечори, літературні зустрічі. Широко використовувались такі методи, як звернення до інших видів мистецтва, до виявлення спорідненості їх з літературою, постановка проблемних питань, створення проблемних си-

туацій. З метою підвищення інтересу до роботи нами було використано метод створення стимулюючих ситуацій.

У ході експерименту в побудові виховного процесу ми керувалися принципами педагогіки співпраці, вряхували відомі положення педагогів Є.О.Климова, Н.В.Кузьміна, О.О.Леонтьєва, Т.І.Левченко щодо комунікативних вмінь педагога.

Таким чином, система організації духовно-естетичного виховання засобами літератури в позашкільній діяльності являла собою органічне поєднання активних форм організації дозвілля, різних видів літературної діяльності та технології духовно-естетичного виховання. Взаємозв'язок та взаємозвплив їх представлено в дисертації в структурно-технологічній схемі

У третьому параграфі "Підсумкові показники ефективності педагогічного експерименту" здійснено порівняльний аналіз здобутих результатів у контрольній та експериментальній групах, який засвідчує ефективність розробленої та апробованої в нашому дослідженні педагогічної програми, яка сприяла розвитку духовно-естетичного виховання старшокласників. Беручи до уваги неможливість швидких змін у такому складному прояві особистості, як духовно-естетичний потенціал, було проведено два зрізи - до експерименту та після нього /як результат/.

Кількісний аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи свідчить: загальний коефіцієнт духовно-естетичного потенціалу старшокласників під впливом експериментальної програми у студентів експериментальної групи значно зріс як з термінологічних цінностей /з 0,67 на початку експерименту до 1,08 після його закінчення/, так і з інструментальних цінностей /з 0,52 до експерименту до 0,86 після/. Протягом експерименту виявлено значні якісні зміни в експериментальній групі. Значну динаміку виявлено у

ставленні респондентів до мистецтва $-0,2$ до експерименту, $1,02$ після/ до милосердя /від $0,35$ до $0,65$ /, до цінності вітання /від $0,47$ до $1,15$ /, до цінностей "потреби в ідеальному, піднесеному" /від $0,45$ до $0,75$ /, до краєв людських стосунків /від $0,52$ до $0,97$ /. У контрольних групах показники по окремих цінностях майже не змінялися.

Другим показником ефективності експериментальної програми духовно-естетичного виховання старшокласників засобами літератури у позашкільній роботі обрано динаміку їх літературного розвитку. У спостереженні за літературним розвитком студійців використовували різні методики: анкетування, бесіди, рейтинг /оцінки експертів/. Лепшою ознакою літературного розвитку старшокласників був мотив звернення їх до літератури, літературного дозвілля.

Кількісний аналіз показав значне збільшення рівня літературних інтересів у експериментальній групі. Знизилась кількість старшокласників, що виявили низький рівень літературних інтересів /з $61,5\%$ до $28,2\%$ /, збільшилась кількість студійців другого рівня /з $26,3\%$ до $47,2\%$ / та вищого, третього, рівня /з $12,2\%$ до $24,6\%$ /.

Якісний аналіз підтвердив значне зростання духовно-естетичного потенціалу та динаміку літературного розвитку учасників експериментальної групи. Контрольні перевірки виявили значні позитивні зміни у мотивації літературного дозвілля та літературних інтересів старшокласників. Об'єктами їх інтересів стали твори різних жанрів, значно розширилось коло їх читальських інтересів. Наприкінці експериментальної роботи учні виявили потяг до творчої літературної роботи, поступово з'явилися власні роздуми, власні спостереження, з'явилось бажання знайомитись з поезією, з графічною історією української літератури ХХ століття. Протягом експерименту значно змінилося ставлення студійців до багатьох гума-

ністичних понять та цінностей, до кохання, до чуття національної гідності; змінилось ставлення одне до одного, взаємна повага, стиль мови, сама поведінка. Залучення до спілкування з мистецтвом, з високими взірцями літератури сприяло формуванню естетичного почуття, виявило появу духовних та естетичних ідеалів, про що свідчила поява зрілих, обґрунтованих суджень та уподобань старшокласників.

Постановка та аналіз експериментальної технології духовно-естетичного виховання старшокласників засобами літератури у позашкільній роботі довели її ефективність і позитивний вплив на формування внутрішнього світу людини сьогодення.

У висновках виділено найважливіші підсумки проведеного експерименту, основні теоретичні і практичні рекомендації, що вказують на виправданість гіпотези та вирішення завдань дослідження.

Організація духовно-естетичного виховання старшокласників засобами літератури в позашкільній роботі є нагальною потребою сучасності. Саме завдяки запровадженню організаційно-методичної програми педагогічного впливу на свідомість старшокласників можна сформувати в них духовно-естетичні ціннісні орієнтації, гуманістичне ставлення до людства, до навколишнього середовища, до самого себе.

Літературний розвиток учнів старших класів в умовах соціально-культурної діяльності повинен базуватися на різних видах художньо-дозвіллевої діяльності, таких як: літературно-пізнавальної, літературно-комунікативної, літературно-критичної та літературно-теорчї.

Основними педагогічними умовами організації духовно-естетичного виховання старшокласників засобами літератури можна вважати:

- опору на педагогічні принципи співпраці: створення атмосфери доброзичливості, взаємоповаги та взаєморозуміння;

- обов'язкове творче використання системи методів освітнього та виховного впливів, таких як: морально-естетичних контрастів, чуттєво-логічного аналізу, переконання, чуттєвого моделювання, стимуляції внутрішньої творчої активності, колективної сугестії, взаємної сензитивності, методів інтенсивного навчання - постановки творчих завдань, самопрограмування тощо.

Оптимізації духовно-естетичного виховання старшокласників у значній мірі сприятиме використання принципів та методів театральної педагогіки, а також методів активізації літературно-дозвілєвої діяльності, створення любительських літературних об'єднань, проведення масових, групових та індивідуальних форм, що сприяють залученню учнів до художньо-творчої літературної діяльності.

Тільки комплексне використання педагогічної системи духовно-естетичного виховання старшокласників може дати позитивні результати у розвитку ціннісних орієнтацій молодих громадян незалежно! України.

Основні положення дисертаційного дослідження відображено в таких публікаціях:

1. Художньо-естетичне виховання підлітків засобами літератури // Питання культурології: Міжвідомчий збірник наукових статей, вип.14. - К., 1996. - С.356-361.

2. Специфіка розвитку літературно-критичної активності підлітків в умовах бібліотек // Питання культурології: Міжвідомчий збірник наукових статей, вип.15. - К., 1997. - С.112-118.

3. Володимир Винниченко як митець великого таланту // Національний прогрес України: історичні, духовні, соціально-політичні передумови та пріоритети: Збірник наукових праць. - М., 1997. - С.23-25.

4. Аналіз літературного твору. Методичні рекомендації. - Миколаїв: Вид. Миколаївського філіалу КДІК, 1992. - 0,5 д.а.

5. Проблеми формування характеру підлітків в творах С.Т.Аксакова // Питання культурології: Міжвідомчий збірник наукових статей, вип.15. - К., 1997. - С.118-120.

6. Роль літератури: спадщина В.Винниченка у формуванні національної самосвідомості нашого сучасника // Розвиток іноетнічних культур у контексті української культури півдня України: Матеріали доповідей ХХІ науково-практичної конференції Миколаївського філіалу КДІК 1996 р. - Миколаїв, 1996. - С.2-3.

7. В.Винниченко - яскравий представник українського зарубіжжя // Культурно-просвітницька діяльність в сучасних умовах: Матеріали наукової конференції 25-26 квітня 1994 р. - К., 1994. - С.72-79.

Дяненкова Л.О. Педагогічні умови духовно-естетичного виховання старшокласників засобами літератури у позашкільній роботі.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук із спеціальності ІЗ.00.05 - соціальна педагогіка. Київський державний інститут культури, м.Київ, 1997.

У дослідженні теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови духовно-естетичного виховання старшокласників засобами літератури у познавчальний час, запропоновано педагогічну програму впливу на цей процес, розроблену автором.

Ключові слова: духовно-естетичне виховання, літературний розвиток, літературно-художня діяльність, педагогічні умови, старшокласники.

Диненкова Л.А. Педагогические условия духовно-эстетического воспитания старшеклассников средствами литературы во внешкольной работе.

Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 - социальная педагогика. Киевский государственный институт культуры, г.Киев, 1997.

В исследовании теоретически обоснованы и экспериментально проверены педагогические условия духовно-эстетического воспитания старшеклассников средствами литературы во внеучебное время, предложена педагогическая программа влияния на этот процесс, разработанная автором.

Ключевые слова: духовно-эстетическое воспитание, литературное развитие, литературно-художественная деятельность, педагогические условия, старшеклассники.

Dynenkova Lidya Ol.

Pedagogical conditions of elder schoolchildren moral and aesthetical education by means of literature in out-of-class activity.

Dissertation for earning the scientific degree of Candidate of Pedagogical Sciences on the speciality 13.00.05 - Social Pedagogics. Kyiv State Institute of Culture, Kyiv, 1997

The pedagogical conditions of elder schoolchildren moral and aesthetic education by means of literature in out-of-class activity were theoretically founded and experimentally proved in the research work; the proposed pedagogical programme for influencing on this process is worked out by the author.

Підп. до друку 9.1097 Формат 60x84¹/₁₆
Папір др. апарат. Друк офсетний. Облік вид. арк. 10 .
Умовн. др. арк. 10 . Зам. 156 . Тираж 100 .

Друкарня ПІК ПІК
252605, Київ, вул. Січневого повстання, 21.

AB 38.593
AB 38.593